

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

Ko e Ako 'i he Lakanga Fakataula'eiki

Kapau te ke faivelenga mo talangofua 'i he lakanga fakataula'eiki, 'e lilingi hifo kiate koe 'a e ngaahi koloa lahi 'o e 'ilo fakalaumalié.

Oku houna 'eku 'i heni mo kimoutolu 'i he fakatahanga ko 'eni 'o e lakanga fakataula'eiki 'a e 'Otuá 'i he māmaní kotoa. 'Oku tau 'i he ngaahi feitu'u kehekehe he pooni pea 'i ai mo hotau ngaahi fatongia kehekehe 'i he lakanga fakataula'eiki. Neongo e kehekehe hotau ngaahi tūkungá ka 'oku tatau pē 'etau fie ma'ú. 'A ia ko hono ako hotau ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eiki pea fakatupulaki hotau mālohí ke fua hotau ngaahi fatongia.

Na'e ongo mālohi kiate au e fie ma'u ko iá 'i he'eku kei tikoní. Na'á ku 'i ha ki'i kolo si'isi'i 'o e Siasí 'i Niu Siesí, he matāfanga fakahahake 'o 'Ameliká. Ko au pē 'a e tikoní 'i he koló—'o 'ikai ko au pē ne ma'u lotú ka ko au tokotaha pē ne hā he lekōtí. Ko hoku ta'oketē pē 'a e akonakí. 'Okú ne 'i heni he pooni.

Na'e hiki hoku fāmílí ki 'Tutā he lolotonga 'eku kei tikoní. Na'á ku ako ai ha me'a fakaofa 'e tolu pea vave ai 'eku tupulaki he lakanga fakataula'eiki. Ko e 'uluaki ko ha palesiteni na'á ne 'ilo'i e founa 'o e fealēlea'akí mo e kau mēmipa 'o 'ene kōlomú. Ko hono

uá ko e tui lahi kia Sisū Kalaisi 'o mau ma'u ai 'a e 'ofa lahi ko ia kuo tau fanongo aí—'a e fe'ofa'akí. Pea ko hono tolú ko ha 'ilo fakapapau ko e taumu'a fakalūkufua 'o hotau lakanga fakataula'eiki ke ngāue ki hono fakamo'ui 'o e tangatá.

'Oku 'ikai ko hono fokotu'utu'u lelei 'o e uōtí 'e hoko ai ha me'a makehé. Ko e me'a ko ia na'e 'i he uōtí 'e lava ke ma'u pē ia 'i ha fa'ahinga 'iuniti pē 'o e Siasí 'i he feitu'u 'okú ke 'i aí.

Ko e ngaahi me'á ni 'e tolu 'e ma'u pē ia 'i ho'omou ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eiki ka 'oku 'ikai ke ke fa'a fakatokanga'i. Mahalo e ongo'i 'e ha ni'ihi kehe 'oku 'ikai fie ma'u ha tupulaki ia pea 'oku 'ikai leva fie ma'u 'a e ngaahi tokoni ia ko 'ení. Ka 'e tatau ai pē, 'oku ou lotua 'e tokoní'i au 'e he Laumalié ke mahino mo ongo lelei 'a e ngaahi me'á ni kiate koe.

Ko e taumu'a 'eku lea ki he ngaahi tokoni ko 'eni 'e tolú ke ke tupulaki ai he lakanga fakataula'eiki pea fakalotolahi'i koe ke ke fakamahu'inga'i mo faka'aonga'i kinautolu. Kapau te ke fai ia, 'e toe lelei ange leva ho'o fua fatongia. Pea kapau te ke fakahoko totonu ia, 'e tāpuekina lahi ai e fānau

'a e Tamai Hēvaní 'i ho'o ngāue he lakanga fakataula'eiki 'o laka ange ia he me'a 'okú ke fakakaukau atu he taimí ni 'e lavá.

Na'á ku 'ilo'i 'a e me'a 'uluaki 'i he taimi na'e talitali lelei ai au ki ha kōlomu 'a e kau taula'eiki 'a ia ko homau palesitení ko e pīsopé. Mahalo ko ha me'a si'i pē ia kiate koe ka na'e 'omi 'e he me'á ni kiate au ha 'ilo lahi ki he mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki pea talu mei ai mo 'ene hanga 'o liliu e anga 'eku fua fatongia he lakanga fakataula'eiki. Na'e kamata ia mei he founa 'ene tatakí kimautilú.

Pea 'i he'eku vakaí na'e hangē kiate au na'á ne toka'i 'emau fakakaukau ko e kau taula'eiki kei talavou 'o hangē ia ko kimautilu 'a e kau tangata poto taha he māmaní. Na'á ne tatali kae 'oua kuo lea kotoa e ni'ihi na'e loto ke leá. Na'á ne fakafanongo. Pea 'i he taimi na'á ne fakapapau'i ai 'a e me'a na'e totonu ke faí, ne hangē kiate au na'e fakapapau'i mai 'e he Laumalié kiate kimautilu mo ia foki 'a e tu'utu'uni ko iá.

'Oku ou 'ilo'i he taimí ni ne u ongo'i e 'uhinga 'a e folofolá 'i he'ene pehē ko e fatongia 'o e palesitení ke fealēlea'aki mo kinautolu 'i he'ene kōlomú.¹ Pea hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai 'i he'eku fakataha mo 'eku kōlomu 'o e kau taula'eiki 'i he'eku hoko ko e pīsopé, ne akonekina au mo kinautolu 'i he me'a ne u ako he'eku hoko ko ha taula'eiki 'i he'eku kei talavou.

'I ha ta'u 'e uofulu kimui ai, 'i he'eku pīsopé, na'á ku ma'u e faingamālie ke sio ki he 'aonga 'o e fealēlea'akí, 'o 'ikai 'i he falelotú pē, ka 'i he mo'ungá foki. Na'e mole he vaotaá ha mēmipa 'o 'emau kōlomú 'i ha pō kakato lolotonga ia ha 'ekitiviti 'i ha 'aho Tokonaki. Ko e me'a na'a mau 'iló 'okú ne tokotaha pea 'ikai ha vala māfana, me'akai, pe feitu'u ke malu ai. Ne mau 'osi fekumi ki ai kae 'ikai pē ha ola.

Ko 'eku manatu ki aí ne mau lotu fakataha, 'a e kōlomu 'o e kau taula'eiki mo au, hili iá ne u kole ange ke nau takitaha lea mai. Ne u fakafanongo fakalelei, pea hangē kiate au ne nau fefakafanongo'aki mo kinautolu foki. Hili ha ki'i taimi si'i, ne mau ongo'i fiemālie. Na'á ku ongo'i 'oku 'i

ai e feitu'u 'oku malu pea hao pē ai e mēmipa 'o 'emau kōlomú na'e molé.

Na'e mahino lelei kiate au 'a e me'a 'oku totonú mo 'ikai totonu ke fai 'e he kōlomú he tūkunga ko iá. 'I he taimi na'e fakamatala'i mai ai 'e he kakai na'a nau 'ilo iá 'a e feitu'u he vaó na'á ne hao ki aí na'á ku ongo'i na'á ku 'ilo'i 'a e feitu'u ko iá. Ka ko e mana lahi ange kiate aú 'a 'eku mamata ki he fāitaha ha fakataha alēlea 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he'enua tui 'e 'omi 'e Sīsū Kalaisi 'a e fakahā ki he tangata 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. Na'a mau tupulaki kotoa he 'aho ko iá 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ko e kī hono uá ke fakatupulaki e akó 'i he fe'ofa'akí 'a ia 'oku ma'u ia mei he tui mālohí. 'Oku 'ikai ke u fakapapau'i pe ko e fē 'oku 'uluaki ma'ú ka 'oku 'i ai ma'u pē 'a e 'ofá mo e tui mālohí 'i he taimi kotoa pē 'oku lahi pea vave ai e akó 'i he lakanga fakataula'eikí. Na'e ako'i mai ia kiate kīautolu 'e Siosefa Sāmita 'i he fa'ifa'itaki'anga.

'I he ngaahi 'aho ne kamakamata mai ai e Stasí he kuonga fakakosipeli ko 'ení, na'á ne ma'u ha fekau mei he 'Otuá ke langa hake 'a e mālohí 'i he lakanga fakataula'eikí. Na'e fie ma'u ke

ne fokotu'u ha ngaahi 'apiako ma'á e kau ma'u lakanga fakataula'eikí. Na'e fokotu'u 'e he 'Eikí 'oku fie ma'u ke fe'ofa'akí 'a e faiakó mo kīautolu 'oku ako'í. Ko e ngaahi folofola 'eni 'a e 'Eikí 'o kau ki hono fokotu'u ha feitu'u 'o e akó ki he lakanga fakataula'eikí pea mo kīautolu 'oku teuteu ke ako aí:

"Fokotu'utu'u 'a kīautolu; . . . fokotu'u ha fale . . . 'o e ako, ha fale 'o e maau. . . .

"Mou fili 'iate kīautolu ha faiako, pea 'oua 'e tuku ke lea fakataha kotoa; kae tuku ke lea pē ha toko taha, pea tuku ke fanongo kotoa pē ki he'ene ngaahi leá, koe'uhí ka 'osi lea kotoa ke fakamāma'i kotoa pē, pea ke ma'u 'e he tangata kotoa pē 'a e faingamālie tatau."²

'Oku fakamatala'i mai 'e he 'Eikí 'a e me'a kuo tau 'osi mamata ki aí 'a ia ko e mālohi 'o ha fealēlea'aki 'a e lakanga fakataula'eikí pe ko ha kalasi ke ma'u ai e fakahā mei he Laumālié. Ko e fakahaá pē 'a e founa te tau lava ai ke 'ilo ko e Kalaisí 'a Sīsū. Ko e tui lahi ko iá 'a e fuofua sitepu he tu'ungá 'oku tau kaka ai ke ako ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé.

'I he vahe 88 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá he veesi 123 mo e 124, 'oku fakamamafa'i ai 'e he 'Eikí 'a

e fe'ofa'akí kae 'oua 'e fefakaanga'aki. 'Oku toki lava ke hū ha taha ki he ako'anga 'o e lakanga fakataula'eikí na'e fokotu'u 'e he 'Eikí ne fokotu'u 'e he palofita 'a e 'Eikí, 'i he'ene fai ha fuakava 'i hono hiki hake e nimá ke hoko "ko ho kaume'a mo e tokoua . . . 'i he ngaahi ha'i 'o e 'ofá."³

'Oku 'ikai ke tau toe fakahoko e founa ko iá he 'ahó ni, ka ko e feitu'u kotoa pē 'oku ou sio ai ki ha ako fakafoto 'i he lakanga fakataula'eikí, 'oku 'i ai foki mo e ngaahi ha'i ko ia 'o e 'ofá. Kuó u fa'a mamata ki hono fakatupu 'e he ha'i 'o e 'ofá ha ola lelei ki hono ako 'o e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelé. 'Oku fakaafe'i mai 'e he 'ofá 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke ne fakamo'oni'i ai e mo'oni. 'Oku hanga 'e he fiefia 'i hono ako e ngaahi mo'oni fakafotoá, 'o fakatupu 'a e 'ofá 'i he loto 'o e kakai 'oku nau vahevahe 'a e me'a 'oku nau a'usia he akó.

Pea 'oku toe hoko pē ia 'i he tafaki 'e tahá. 'Oku ta'ofi 'e he feke'ike'i pe loto-koví 'a e malava 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o ako'i kīautolu ke ma'u e māmá mo e mo'oni. Pea ko hono ola ma'u pē 'o e ngaahi ongo'i loto-mamahi ko iá ko e moveuveu 'oku lahi ange mo e fefangaanga'aki 'a kīautolu 'oku nau 'amanaki ke ako ha me'a ka 'oku 'ikai ke nau ma'u ia.

'Oku hangē kiate au ko e kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'oku nau ako lelei fakatahá 'oku 'i ai ma'u pē ha kau fa'a fakalelei 'iate kīautolu. Te ke sio ai 'i he ngaahi kalasi 'o e lakanga fakataula'eikí pea 'i he ngaahi fakataha alēleá. Ko e me'afuaki ia 'e tokoni ki he kakaí ke nau fakatokanga'i e me'a 'oku nau faitatau aí 'i he taimi 'oku nau 'ilo ai 'oku nau kehekehé. Ko e me'afuaki ia 'a e tokotaha fa'a fakaleléi ke tokoni ke ako ai e kakaí mei ha me'a na'e lea 'aki 'e ha taha kae 'ikai lau ia ko ha fakatonutonu.

Ka fe'unga pē 'a e 'ofa haohoa 'a Kalaisí mo e holi ke fa'a fakaleléi, 'oku ma'u leva 'a e uouangatahá 'i he fakataha alēleá mo e ngaahi kalasí. 'Oku fie ma'u ki ai 'a e kākakí mo e loto fakatōkilaló, ka kuó u mamata ki he'ene hokó 'i he taimi 'oku faingata'a ai e ngaahi me'a 'oku alea'i pea kehekehe 'aupito e puipuitu'a 'o e kakai 'i

he ngaahi fakataha alēleá pe kalasí.

‘Oku malava pē ke a’usia ‘a e tu’unga mo’ui mā’olunga ‘oku fokotu’u ‘e he ‘Eikí ma’á e kau ma’u lakanga fakataula’eikí ‘i hono fakahoko e ngaahi tu’utu’uní ‘i he ngaahi kōlomú. ‘Oku malava ia ‘i he taimi ‘oku lahi ai e tuí mo e ‘ofá pea ‘ikai ha feke’ikeí. Ko e ngaahi me’a ‘eni ‘oku fie ma’u ‘e he ‘Eikí ka Ne toki poupu’i e ngaahi tu’utu’uní ‘oku tau faí: “Pea ko e tu’utu’uni kotoa pē ‘e fai ‘e ha taha ‘o e ongo kōlomu ko ‘ení kuo pau ke fai ia ‘i he loto-taha kotoa ‘a e kōlomu ko iá; ‘a ia ko e pehē, kuo pau ke loto ‘a e tangata kotoa pē ‘oku kau ki he kōlomu takitaha ki he ngaahi tu’utu’uní, koe’uhí ke ngaohi ‘enau ngaahi tu’utu’uní ‘a e kōlomu takitaha ke tu’unga tatau hono mālohí mo e mafái.”⁴

Ko e tokoni hono tolu ki he ako ‘i he lakanga fakataula’eikí ‘oku ma’u ia ‘i he fakapapau’i mo’oni e ‘uhinga ‘oku tāpuaki’i mo falala ai e ‘Eikí kiate kitautolu ke tau ma’u mo faka’aonga ‘i Hono lakanga fakataula’eikí. ‘A ia ko e ngāue ki hono fakamo’ui ‘o e tangatá. ‘Oku hanga ‘e he fakapapau’i ko ‘ení ‘o ‘omi ‘a e uouangatahá ki he ngaahi kōlomú. Te tau kamata ako ki heni mei he fakamatala fakafolofola ki hono tomu’a teuteu’i kitautolu kimu’a pea fā’ele’i mai ko e ngaahi foha fakalaumālie ki he lāngilangi hāhāmolofia ko hono

ma’u ‘o e lakanga fakataula’eikí.

Na’e folofola ‘a e ‘Eikí ‘o kau kiate kinautolu kuo foaki ki ai ‘a e falala lahi ‘i he lakanga fakataula’eikí ‘i he mo’ui ni ‘o pehē, “Io, ki mu’a ‘i hono fanau’i mai ‘o kinautolú, na’a nau ma’u fakataha mo e fu’u tokolahi kehe ‘a ‘enau ngaahi ‘uluaki lēsoní ‘i he maama ‘o e ngaahi laumālie pea na’e teuteu’i kinautolu ke nau ha’u ‘i he taimi totonu ‘o e ‘Eikí ‘o ngāue ‘i he’ene ngoue vainé ki hono fakamo’ui ‘o e ngaahi laumālie ‘o e tangatá.”⁵

‘Oku tau vahevahe ‘i he lakanga fakataula’eikí ‘a e fatongia toputapu ke ngāue ki he ngaahi laumālie ‘o e tangatá. Kuo pau ke tau ngāue lahi ange mei hono ako pē ko hatau fatongia ‘eni ke fai. Kuo pau ke tau ongo’i mo’oni ‘a e fatongia ko iá ke ‘oua na’a hanga ‘e he ngaahi ngāue lahi ‘oku fie ma’u meiate kitautolu he’etau kei talavou’u pe ngaahi faingata’a ‘oku hoko mai he’etau motu’á, ‘o afe’i kitautolu mei he taumu’a ko iá.

Na’e ‘ikai fu’u fuoloa mei heni ne u ‘a’ahi ki ha taula’eiki lahi ‘i hono ‘apí. ‘Oku ‘ikai ke ne toe lava ke ha’u ki he ngaahi fakataha ‘emau kōlomú. ‘Okú ne nofo toko taha pē. Kuo ‘osi mālōlō hono uaifi faka’ofa’ofá pea ‘oku mama’o ‘aupito e feitu’u ia ‘oku nofo ai ‘ene fānaú. ‘Oku hanga ‘e he taimí mo ‘ene puké ‘o fakangatangata ‘ene malava ke fai ha ngāué. ‘Okú ne kei hiki

me’a mamafa pē ke kei tauhi e fu’u mālohi lahi na’á ne ma’u ki mu’á.

‘I he’eku a’u atu ki hono ‘apí, na’á ne tu’u hake mei hono uoká ke fakafe’iloaki mai kiate au. Na’á ne fakafe’i ke u tangutu ‘i ha sea ofi pē kiate ia. Na’á ma talanoa ki he’emau ngaahi feohi fiefia ‘i he lakanga fakataula’eikí.

Pea na’á ne ‘eke loto fakamātoato mai kiate au: “Ko e hā e ‘uhinga ‘oku ou kei mo’ui aí? Ko e hā ‘oku ou kei ‘i heni aí? ‘Oku ‘ikai ke u kei lava ‘o fai ha me’a.”

Na’á ku talaange ‘okú ne fai ‘e ia ha me’a ma’aku. Na’á ne hiki hake au ‘aki ‘ene tuí mo ‘ene ‘ofá. Na’a mo e ki’i taimi nounou ‘o ‘ema feohí na’á ne ‘ai ke u loto ke toe lelei ange. Na’e ue’i au ‘e he’ene sīpinga ‘o e loto-to’a ke fai ha me’a mahu’ingá, ke u feinga mālohi ange ke tokoni ki he ni’ihi kehē pea mo e ‘Eikí.

Pea mei he ongo faka’ofa ‘o hono le’ó mo e anga ‘ene sió na’á ku ongo’i na’e te’eki ai ke u tali ‘ene ngaahi fehu’í. ‘Okú ne kei fifili pē pe ko e hā ‘oku kei fakamo’ui ai ia ‘e he ‘Otuá he ‘oku fakangatangata pē ‘a e me’a te ne malava ke faí.

Pea ‘i he’ene anga’ofá na’á ne fakamālō mai he’eku ‘eva ange kiate iá. ‘I he ‘amanaki ke u mavahé ne hū mai e nēsí mei ha loki ‘e taha, he ‘oku ha’u ki hono ‘apí ‘i ha ngaahi houa si’i he ‘aho kotoa. Lolotonga ‘ema talanoá na’á ne fakamatala’i mai ‘a e nēsí. Na’á ne pehē ko ha fefine lelei ia. Na’á ne feohi mo e Kāingalotú he kongā lahi ‘o ‘ene mo’uí ka ‘oku te’eki ai pē kau ia ki he Siasí.

Na’e lue mai e nēsí ke ‘ave au ki he matapaá. Na’e tuhu e tangatá ki he nēsí pea malimali mo ne pehē mai, “Sio, ‘oku ‘ikai ke u malava ke fai ha me’a. Kuó u feinga ke ne papitaiso ki he Siasí mo e ‘ikai pē ke lava.” Na’e malimali ange e nēsí ki ai pea kiate au. Ne u hū kitu’a ‘o foki ki ‘api.

Na’á ku fakatokanga’i leva kuo fuoloa pē toka ‘i hono lotó e tali ki he’ene ngaahi fehu’í. Na’e feinga ‘a e taula’eiki lahi faivelenga ko iá ke fai hono fatongia na’e ako’i kiate ia he ngaahi ta’u lahi ‘i he lakanga fakataula’eikí.

Na’á ne ‘ilo ko e founga pē ‘e lava e finemuí ‘o ma’u ai e tāpuaki ‘o e

fakamo'uí 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, ko 'ene fai ha fuakava ke papitaiso ia. Kuo akó 'i ia 'o fakatatau ki he ngaahi fuakavá 'e he kau palesiteni 'o e kōlomu kotoa pē na'e kau ki ai mei he tükoní 'o a'u ki he kau taula'eiki lahí.

Na'á ne manatu 'i pea ongo 'i 'ene fakapapau mo e fuakava 'i he lakanga fakataula'eikí. Na'á ne kei tauhi pē ia.

Ko ha fakamo'oni mo ha faifekau ia ma'á e Fakamo'uí 'i he tükunga kotoa pē 'o e mo'uí. Na'e 'osi nofo ia 'i hono lotó. Ko e faka'amu hono lotó ke liliu e loto 'o e nēsí 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí 'aki hono tauhi e ngaahi fuakava toputapú.

'Oku fu'u nounou hono taimi 'i he ako'anga 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he mo'uí ni, 'i hono fakafehoanaki atu ki he ta'engatá. Ka 'i he kí 'i vaha'a-taimi nounou ko iá kuó ne lava 'i lelei ai e ngaahi lēsoni ki he ta'engatá. Te ne 'alu mo e ngaahi lēsoni 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku mahu'inga ta'engatá, ki ha fa'ahinga feitu'u pē 'e ui ia ki ai 'e he 'Eikí.

'Oku 'ikai ngata pē 'i he totonu ke ke vėkeveke 'i hono ako e ngaahi lēsoni 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he mo'uí ni ka 'oku totonu foki ke ke fakatu'amelie ki he me'a 'e lava ke hokó. Mahalo 'e 'i ai hatau tokosi 'i te tau fakangatangata pē 'i hotau 'atamaí 'a e ngaahi me'a 'e malava ke tau ako mei he me'a kuo foaki mai 'e he 'Eikí ma'atautolu 'i He'ene ngāué.

Na'e 'i ai ha talavou 'e taha na'e mavahe mei hono kí 'i kolo 'i Uēlesí, 'i he kongá kimu'a 'o e 1840 pea

fanongo ki he kau 'Aposetolo 'a e 'Otuá, pea kau ai ki he pule'anga 'o e 'Otuá 'i māmaní. Na'á ne folau mo e kāingalotú ki 'Amelika pea fononga saliotē atu 'i he ngaahi potu lala 'o e hihifó. Na'á ne kau 'i he kaungā fononga ne a'u mai ki he teleá ni hili e a'u mai 'a Pilikihami 'Iongí. Na'e kau 'i he'ene ngāue he lakanga fakataula'eikí 'a hono teuteu 'i mo palau e kongá kekelé ki he ngoué.

Na'á ne fakatau atu e fāmá 'i ha kí 'i mahu'inga si'isi 'i ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau ma'á e 'Eikí 'i ha feitu'u toafa 'oku 'iloa he taimí ni ko Nevatá, 'o tokanga 'i e fanga sipí. Na'e ui ia mei ai ke folau atu 'o ngāue fakafaifekau 'i he kolo pē ko ia na'e mavahe mei ai 'i he'ene masivá ke muimui ki he 'Eikí.

Pea 'i he me'á ni kotoa na'á ne 'ilo ai ha founga ke ako fakataha mo hono ngaahi tokoua 'o e lakanga fakataula'eikí. Koe'uhí ko ha faifekau loto-to'a ia, na'á ne lue hifo ai he halá 'i Uēlesi ki ha fu'u 'api 'o ha tangata kuo tu'o fā 'ene hoko ko e palēmia 'o 'Ingilaní ke ako 'i kiate ia 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

Na'e tali ia 'e he tangata ma'ongonongá ki hono fu'u 'apí. Na'e 'osi 'ene akó mei he Kolisi 'Ētoní mo e 'Univēsiti 'Okisifōtí. Na'e fakamatala 'i kiate ia 'e he faifekau e tupu'anga 'o e tangatá, tefito 'i fatongia 'o Sisū Kalaisí 'i he hisitōlia 'o e māmaní, pea mo e me'a 'e hoko ki he ngaahi pule'angá.

Hili 'ena fakatahá, na'e 'ikai ke tali 'e he tangatá 'a e fakaafe ke papitaisó. Ka 'i he'ena mātukú, na'e 'eke ange

'e he taki 'o e taha e ngaahi pule'anga 'iloa he māmaní ki he faifekau loto fakatōkilaló: "Na'á ke akó 'i fē?" Na'á ne tali ange: "I he lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá."

Mahalo pē te ke fakakaukau 'i ha taimi na'e mei lelei ange ho'o mo'uí kapau pē na'e tali ke ke ako 'i ha 'api ako makehe. 'Oku ou lotua ke ke lava 'o sio ki he fu'u 'ofa lahi 'a e 'Otuá ma'au pea mo e faingamālie kuó Ne foaki atu ke ke hū ai ki Hono 'apiaku 'o e lakanga fakataula'eikí.

Kapau te ke faivelenga mo talangofua 'i he lakanga fakataula'eikí, 'e hua 'i hifo kiate koe 'a e ngaahi koloa lahi fakalaumālie 'o e 'iló. 'E tupulaki ho mālohi ke teke 'i 'a e koví kae talaki 'a e mo'oni 'oku ma'u mai ai 'a e fakamo'uí. Te ke fiefia ai 'i he fiefia 'a kinautolu na'á ke tataki ki he hakeaki 'i. 'E hoko ho fāmílí ko ha feitu'u 'o e ako.

'Oku ou fakamo'oni kuo toe fakafoki mai e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku ma'u pea faka'aonga 'i ia 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. 'Oku mo'ui 'a e 'Otuá pea 'okú Ne 'afio 'i lelei koe. 'Oku mo'ui 'a Sisū Kalaisi. Na'e fili koé ke ke ma'u e lāngilangi ko e lakanga fakataula'eikí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:87.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:119, 122.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:133.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:27.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:56.

